

Мовну ситуацію невеличкого міста Умані, яке розташоване в центральних регіонах України, характеризує поширення на її території двох мов – української і російської, проте за показниками поширення в усіх сферах спілкування переважає українська мова. Це свідчить про те, що престиж української мови в соціумі міста зростає, однак широке вживання на його території суржику вимагає підвищення рівня культури мовлення мешканців Умані.

Перспективними є дослідження мовної ситуації на території Уманщини, оскільки їх результати доповнять наявні соціолінгвістичні описи через вивчення мовлення певного регіону як окремої форми буття мови в загальній структурі національної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 464 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Масенко Л. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз / Лариса Масенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні : Аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 96–131.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Стаття надійшла 22.08.2015 року

УДК 81'27

Золтан Кормочі
(Будапешт, Угорщина)

МОВНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ В ЕТНІЧНО ЗМІШАНИХ СІМ'ЯХ

Протягом 2008–2009 років ми відвідали 19 етнічно змішаних сімей (слов'яно-угорських) на Закарпатті, де виховувалися діти від трьох до шести років. Діти в етнічно змішаних шлюбах у ході вивчення рідної мови повинні засвоїти дві мовні системи, які у формі зміни кодів, запозичень або інтерференцій одночасно охоплюють елементи обох мов. При цьому в більшості сімей такого типу, як, наприклад, і в досліджуваних нами сім'ях, немає наперед розробленої чіткої мовної стратегії, яка полегшила б становище дитини.

Ключові слова: Закарпаття, двомовність, етнічно гетерогенні шлюби, мовна соціалізація.

Karmacszi Z. Ethnically heterogeneous families and language socialization.

In ethnically mixed marriages children have to master two language systems when mastering the mother tongue, which very often include elements of the two languages at the same time in the

form code-switchings, lexical borrowings and interferences. There are no planned language strategies in most of these families, which could improve the condition of the child's development greatly.

Keywords: *Transcarpathia, bilingualism, ethnically heterogeneous families, language socialization.*

Кормочи 3. Языковая социализация детей в этнически смешанных семьях.

В 2008–2009 гг. мы посетили 19 этнически смешанных семей (славяно-венгерских) на Закарпатье, где воспитывались дети от трех до шести лет. Дети в этнически смешанных браках в ходе изучения родного языка должны усвоить две языковые системы, в форме изменения кодов, заимствований или интерференций одновременно охватывают элементы обоих языков. При этом в большинстве семей такого типа, как, например, и в исследуемых нами семьях, нет заранее разработанной четкой языковой стратегии, которая облегчила бы положение ребенка.

Ключевые слова: *Закарпатье, двуязычие, этнически гетерогенные браки, языковая социализация.*

У випадку етнічно змішаних шлюбів процес засвоєння рідної (-их) мови (мов) та соціалізації є більш складним, як і питання ідентичності. У повсякденному житті таких сімей загальноприйнятим є вживання двох мов, що надає можливість дитині в різних ситуаціях вживати то одну мову, то іншу.

В етнічно гетерогенних шлюбах рідна мова батьків неоднакова, і вони в комунікативному процесі використовують як рідну мову, так і іншу. Дитина, яка виховується в таких сім'ях, з точки зору мовного матеріалу зазнає якіснішого і, можливо, масштабнішого впливу порівняно з дитиною, яка підрастає в етнічно гомогенному оточенні.

Дитина, яка виховується в етнічно змішаному шлюбі, в процесі засвоєння рідної мови звертає також увагу на розрізнення двох мовних систем: засвоєння еквівалентних пар, вибір відповідної мови (говору) в різних мовних ситуаціях.

Про дослідження. Протягом 2008–2009 років двічі ми відвідали³ на Закарпатті 19 етнічно змішаних сімей (слов'яно⁴-угорських), в якому виховувалися діти від трьох до шести років. З цими дітьми проводилися цілеспрямовані бесіди, в ході яких один із дослідників розмовляв з дитиною угорською мовою, а інший – українською. Було зафіксовано розмову дітей з батьками в процесі розваг. Батьки взяли участь в анкетному опитуванні, питання якого були направлені на дослідження явищ, пов'язаних із використанням дитиною мов і отримання більш прозорої картини про її знання мов, ставлення до них, а також про їхню ідентичність.

Зміна кодів. В етнічно змішаних шлюбах у повсякденному спілкуванні використовуються дві мови, тому не дивно, що між двома мовами відбувається своєрідний «поділ праці», що викликає в дитини зміну кодів, а в окремих випадках навіть змішування мовних кодів. Рівень прояву явища зміни та змішування кодів значною мірою залежить від того, наскільки батьки володіють мовами та в якому пропорційному відношенні вони використовують ці мови в комунікативному процесі з дитиною та між собою. У наведених

³ Під час дослідження в сім'ях були присутні двоє дослідників (Дослідник 1, Дослідник 2).

⁴ Під словом *слов'янський* ми розуміємо батьків як української, так і російської національності.

нижче прикладах чітко простежується «поділ праці» між мовами, який проявляється в особистісній зміні кодів дитиною під час комунікації з батьками.

Віктор 2003 м. Мукачеве (5; 1⁵)

Мама: *Es a zebra milyen?* [А якою є зебра?]

Віктор: *Gyors.* [Швидкою.]

Мама: *Nem.* [Ні.]

Віктор: *Nehéz.* [Важкою.]

Мама: *Úgy fölrepült. Könnyű.* [Так злетіла. Легка.]

Батько: *Xto tam ще біля зебри?* [Ki van ott még a zebra mellett?]

Віктор: *Біля зебри?* [A zebra mellett?]

Однак дитина здатна «розподіляти працю» між мовами не лише в ході комунікації зі своїми батьками. Дитина проявляла цю здібність і під час пристосування до мови дослідників, які проводили з нею розмову, і в ході комунікативного процесу з дослідниками також були помітні явища особистісної зміни кодів дитиною.

Танька 2004 с. Фанчиково (3; 9)

ТМ2⁶: *A ti z'ila?* [És te megetted?]

Танька: *Но!* [Igen!] *З'їлам перше стільки повно.* [Az előbb meg ettem ennyi sokat.]

ТМ1⁷: *Mi van itt a fán?* [Що є тут на дереві.]

Танька: *Парагáj.* [Папуга.]

Дитина не завжди застосовує прийом зміни кодів. Це простежується і в її розмові з батьками, а також у випадку бесіди з дослідниками.

Мар'яночка 2004 с. Руська Долина (3; 9)

ТМ2: *Ну що тут є, скажи мені?* [Na mi van itt, mondd el nekem?]

Мар'яночка: *яйце* [Tojás]

ТМ2: *А це?* [És ez?]

Мар'яночка: *блюдя* [Tál]

ТМ1: *Ez itt micsoda nézd csak? Hát mi ez? Mit látsz a képen?* [Що це таке, подивись? Ну що це є? Що ти бачиш на картині?]

Мар'яночка: *Куриця* [tyúk]

У багатьох випадках до зміни кодів у мові дитину спонукає не особистість, з якою бесіднують, а мова, якою дитина здатна переживати побачене або почуте.

Шаніко 2003 м. Берегово (4; 8)

ТМ1: *Nézzed csak, ezt a mesét ismered?* [Подивись, ти знаєш цю казку?]

Шаніко: *Nem.* [Ні.]

⁵ (рік; місяць)

⁶ ТМ2=Дослідник 2

⁷ ТМ1=Дослідник 1

TM1: Nézzed csak, lapozzuk végig és utána. [Подивись, давай погортаємо сторінки до кінця книги, а потім]

TM2: Червона шапочка [Piros sapkáska = Piroska és a farkas].

Шоніко: Ez Piroska. [Це Шапочка.]

Явища інтерференції та запозичення у мовленні дитини. Однозначного визначення явища інтерференції та словесного запозичення до сьогодні не з'ясовано, не визначені чітко межі між ними. До цього необхідно додати й те, що мовленнєвий розвиток дитини від трьох до шести років відрізняється від рівня мовленнєвого розвитку дорослої людини, а також те, що до сьогодні є дискусійним питання про будову мовленнєвої системи дитини, яка володіє двома мовами. У випадку таких дітей ми маємо ще більше труднощів при розмежуванні цих двох понять. У роботі використано систему, описану в книзі Іштвана Ланштяка *Nyelvből nyelvbe* (2006) [З мови в мову], яку з урахуванням зазначених вище проблем можна використовувати для дослідження мови дитини тільки при певних обмеженнях.

У будь-якому випадку нам необхідно пояснити значення поняття «інтерференція» та «запозичення». У мовленні двомовної дитини всі ті елементи, які присутні в мові більшості і мають прямий або ж зворотній вплив на елементи і форми мов меншини, вважаються інтерференцією. У цьому дослідженні не розмежовуються випадкові запозичення та інтерференція, тобто до складу поняття «інтерференція» входить і поняття «випадкове запозичення». Однак коли певна інтерференція часто та постійно вживається на громадському рівні, а також стає елементом окремого діалекту, то таке явище в нашій роботі називається запозиченням (постійним запозиченням) [4, с. 19–20].

У мові дитини спостерігаються численні типи запозичень. Спочатку простежимо за тими типами, коли іншомовна коренева морфема, яка увійшла в мову комунікації, переймає афіксальні морфемі мови комунікації.

Танька 2004 с. Фанчиково (3; 9): Megmosni és enni. [Помити та їсти.]
А це [Ez meg] **цібулька** [hagyma]. Hagyma.

Доні 2002 м. Мукачеве (5; 10): Ой (.) а **яблуко kat** [almákat] szedi össze [збирати.]

Танька 2004 с. Фанчиково (3; 9): öhő fújókát, *та давала Крістінка fújóku* [és Krisztinka adott fújókát]. *Жолтіко від неї взяв.* [Zsoltika meg elvette tőle.]

Доріка 2002 м. Мукачеве (5; 7): *Один раз ми робили з арийом такі кружочки з сніга та у вікно кидали сюда.* [Egyszer mi csináltunk aruval hóból olyan köröcskéket, és ide dobáltuk az ablakba.]

До типу інтерференціального взаємозв'язку кореневої та афіксальної морфем відносимо і той випадок, коли прийменник, уживаний в українській мові, приєднується до кореневої морфемі, вживаної в угорській мові. Цей

випадок відноситься саме до цього типу у зв'язку з тим, що ці прийменник в угорській мові функціонують як афіксальні морфеми.

Доріка 2002 м. Мукачеве (5; 7): Про furulya? [A furulyáról?]

У сім'ях, які брали участь у дослідженні, були й такі діти, в мовленні яких виявлено результати українсько-угорської інтерференції.

Танька 2004 с. Фанчигово (3; 9): Róka у лісі живе [az erdőben él].

Танька 2004 с. Фанчигово (3; 9): Eszi megfele a rókát a miiska. Ha, ha, ha.

Віктор 2003 м. Мукачеве (5; 1): То сіса така велика, не така друга. [Az síca, olyan nagy, nem olyan más.]

Віктор 2003 м. Мукачеве (5; 1): Туї [itt] sok levél. Ez körte. Nagyon mérges.

Новим типом інтерференції є явище, коли морфеми з двох різних мов займають сусідні позиції одна біля одної, при цьому одна морфема виступає не у своїй повній формі (вона аломорфна), як це відбувається й у випадку Таньки із села Фанчигово:

Танька 2004 с. Фанчигово (3; 9): За сіску [A síca után].

Подібним до вищенаведеного типу інтерференції є явище, коли коренева морфема формується із злиття кореневих морфем, що походять із двох різних мов. У мовленні Шоніки, який проживає у місті Берегово, ми зафіксували два таких випадки. У першому випадку останній звук *-a* приєднується з української мови у слові *béka*.

ТМ2: *Ну, яка тварина скаче?*[Na, milyen állat ugrál?]

Шоніко 2003 м. Берегово (4; 8): *Вéка.*

У мовленні Таньки з села Фанчигово спостерігаються численні приклади словесного запозичення. Спочатку простежуємо за вживанням на Закарпатті заміни до угорського слова *zsemle*, безпосереднього запозичення укр. *булочка*. Дитина в угорськомовному середовищі у своїх відповідях під час бесіди з дослідником угорською мовою вимовляє слово *булочка* з угорським акцентом. Пізніше, під час розмови з дослідником українською мовою, ми отримали звуковий матеріал, у якому відчувається вимова дитиною слова *булочка* вже з українським акцентом.

ТМ1: *Mit sütött?*/ Що ви спекли?

Танька 2004 с. Фанчигово (3; 9): *Bulacskát.* [Булочку.]

...

ТМ2: *Танько, ти сьогодні була в садку? Що там було їсти?* [Tányka te voltál ma óvodába? Mit adtak enni?]

Танька 2004: *Булочка.* [Zsemlét.]

ТМ2: *А що ще?* [És még mit?]

Танька 2004: *Левеш.* [Levest.]

Іншим безпосереднім запозиченням є слово *левеш* < уг. *leves*, яке в україномовному середовищі вимовляється з українським акцентом як заміник до укр. слова *суп*. Такі випадки часто простежуються в тих україномовних громадах, які були заселені в радянську епоху на території, де проживали угорці. У період, коли територія сучасного Закарпаття входила до складу Угорського королівства, українці, як тогочасна меншина, перейняли у свою мову численні угорські слова у зв'язку з офіційним статусом угорської мови [2, с. 69]. Ці запозичення закріпилися в мові-реципієнті, ввійшовши з усної мови навіть до мови художньої літератури [1, с. 56–69].

На наслідки процесу мовної соціалізації дитини в етнічно змішаних шлюбах значною мірою впливають якісні та кількісні показники вживання батьками рідної мови, ставлення до неї мови батька та матері. Згідно з результатами дослідження, батько й мати майже в однаковому пропорційному відношенні використовують угорську, українську та/або російську мови. Також встановлено, що майже половина батьків в однакових пропорціях використовує обидві (іноді всі три) мови в комунікативному процесі.

Члени подружньої пари (батько й мати) звертаються один до одного мовою, яка виявляється домінуючою в комунікативному процесі між ними. Використання в однаковому пропорційному відношенні рідної мови батька й матері було виявлено в ході дослідження лише у трьох подружніх парах. Цікавим є факт, що в більшості випадків чоловіки вибирали можливість висловлювати відповіді лише українською або російською мовою.

Частіше використання своєї рідної мови або рідної мови своєї/свого дружини/чоловіка опитувані переважно пояснювали володінням чи неволодінням однією з мов.

«тому що я володію лише угорською мовою» (с. Оросієво, жінка української національності, для якої рідною є угорська мова)

(переважно угорською мовою) *«тому що вона не все розуміє українською мовою»* (с. Мочола, жінка української національності, для якої рідною є українська мова)

Ті члени подружньої пари, які відповіли, що в однаковій мірі використовують обидві мови в комунікаційному процесі між собою, пояснювали свою відповідь повагою до національності іншого члена сім'ї, сформованими звичаями, а також зручністю.

«Тому що мій чоловік угорець» (м. Берегово, жінка української національності, для якої рідною є українська мова)

(Обома мовами) *«Тому що нам так зручно»* (с. Вишково, жінка української національності, для якої рідною є українська мова)

При виборі мови члени подружніх пар більш урівноважені, і навіть при наявності мінімальної домінації угорської мови чоловік і дружина аналогічно розмовляють (відповідають) обома мовами, тобто українською і/або російською мовою. У відповідях чоловіків у більшій мірі переважали відразу обидві мови, при цьому в меншій – угорська мова, в той час як їхні дружини під час розмови більш схильні наданню домінуючої ролі лише одній з мов, а не обом мовам.

Батько й мати розмовляють зі своїми дітьми виключно або переважно угорською мовою, при цьому чоловіки (батьки) у вживанні цієї мови представляють більшість. Серед причин, які призводять до такого становища, наявні вже вищезгадані – знання/незнання мови, її вивчення, комунікативні звичаї та ін. Мати, яка проживає у селі Оросієво, вибір української мови у розмові зі своїми дітьми пояснює тим, що вона для дітей є рідною, цитуючи часто повторювані думки українців: «українська – це державна мова» і що «живемо в Україні». «Зі своїми дітьми я розмовляю українською мовою тому, що вони вивчили цю мову як рідну, і щоб діти не забули її, та ще й тому, що ми живемо в Україні, це наша державна мова» (с. Оросієво, жінка української національності, для якої рідною є угорська мова).

Батькам, які запитують угорською мовою, діти теж у переважній більшості випадків відповідають угорською і майже в однаковій пропорції обома мовами. Виключно українською або російською мовою відповідають своїм батькам тільки четверо з опитаних дітей.

Важливим аспектом процесу мовної соціалізації в сім'ї є вибір мови навчання дитини в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах, що в подальшому є важливим для втілення мовної соціалізації сім'ї в інституціоналізовану мовну соціалізацію. Цей аспект впливає на формування світогляду дитини, ідентичності, здатності оцінювати ціннісне не тільки з мовної точки зору, але з точки зору культури й ідентичності.

Переважна більшість батьків, які взяли участь у дослідженні, записали своїх дітей до дошкільних навчальних закладів з угорською мовою навчання. Причиною вибору батьками дошкільних навчальних закладів послужили повсякденні обставини (див. випадок далі наведених двох сімей):

«тому що в селі діє дитячий навчальний заклад лише з угорською мовою навчання» (с. Оросієво, жінка української національності, для якої рідною є угорська мова)

«Тому що дитячий садок знаходиться близько до нашої хати» (с. Мачола, чоловік української та угорської національності, для якого рідною є угорська мова)

Звичайно, серед опитаних батьків були й такі, які дали більш свідомі відповіді про роль мови при виборі дошкільного навчального закладу, оскільки

вони вже на цьому етапі намагалися вибрати для дитини той садочок, який був би «найдоцільнішим» та «найкориснішим» з точки зору вибору мови.

«Для того, щоб дитина вміла розмовляти українською мовою» (с. Квасово, жінка угорської національності, для якої рідною є угорська мова)

(з українською мовою навчання) «Щоб дитина вміла розмовляти українською мовою, адже я навчалася в школі з угорською мовою навчання і мені потім було важко» (м.°Берегово, жінка угорської національності, для якої рідною є угорська мова)

(з угорською мовою навчання) «Щоб розмовляли і вчилися рідною мовою» (м. Берегово, жінка української та угорської національності, для якої рідною є угорська та українська мови)

Після закінчення дитячого виховного закладу в дев'яти сім'ях батьки планують записати своїх дітей до загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання, в п'яти – до загальноосвітніх шкіл з угорською мовою навчання, а батьки п'яти сімей ще не вирішили, до якої школи віддадуть своїх дітей. З-поміж усіх дітей, які ходять у дошкільні початкові заклади з угорською мовою навчання, лише четверо будуть навчатися в загальноосвітніх школах з угорською мовою навчання, а інші – у загальноосвітніх школах з українською мовою навчання. Постає питання: чому? У відповідях на це питання повсякденні обставини, як причина, виступають уже меншою мірою, наприклад:

«Я там працюю і так буде зручніше для нас обох» (с. Вишково, жінка угорської національності, для якої рідною є угорська мова)

При виборі батьками мови навчання в загальноосвітніх школах на перший план виступають навчальні цілі, які визначає Українська держава. У цих цілях закладена ідея того, що навчання національної меншини рідною мовою не є перспективним. Це відображено у відповідях батьків.

«Тому що живемо в Україні» (с. Вишково, жінка української національності, для якої рідною є українська мова)

«То була велика помилка, що я не навчалася у школі з українською мовою навчання, тому мені було дуже важко в житті» (м. Берегово, жінка угорської національності, для якої рідною є угорська мова)

Висновки. Діти в етнічно змішаних шлюбах, вивчаючи рідну мову, повинні засвоїти дві мовні системи, які у формі зміни кодів, запозичень або інтерференцій одночасно охоплюють елементи обох мов. При цьому в більшості сімей такого типу, як, наприклад, і в досліджуваних нами сім'ях, немає наперед розробленої чіткої мовної стратегії, що полегшила би становище дитини.

У комунікативному процесі між батьками та дитиною в кожній з досліджуваних сімей відсутня стратегія *батько – одна мова, мати – інша мова*. Мовна соціалізація в цих сім'ях базується на принципі звикання. Однак відсутність знання однієї з трьох мов (угорська, українська, російська) у багатьох випадках призводить до того, що мова, яка займає позицію домінуючої для сімейного спілкування, виступає рушійною в процесі мовної соціалізації.

При виборі мови виховання в дошкільних навчальних закладах батьки враховують насамперед повсякденні обставини (наприклад, місцезнаходження дитячого садка), тоді як до вибору мови навчання в загальноосвітніх школах батьки підходять більш свідомо. Вибір батьками мови навчання та виховання дитини в більшості випадків відбувається з урахуванням власного досвіду або ж урахуванням прихованих методів впливу суспільства на національну меншину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барань Є. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття / Єлизавета Барань // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 56–69.
2. Karmacsi Z. Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében / Zoltán Karmacsi // Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. Században / Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk. – Beregszász : II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet, 2009. – С. 64–70.
3. Lanstyák I. Nyelvből nyelvbe, Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról / István Lanstyák. – Pozsony : Kalligram Könyvkiadó, 2006.
4. Márku A. Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében / Anita Márku. – Ungvár–Beregszász : PoliPrint Kft. – KMF, 2008.

Стаття надійшла 15.09.2015 року

УДК 811.161.2'373: 82–144(477)

Ольга Молодичук
(Умань, Україна)

ЛЕКСИКОН УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ БАЛАД

У статті здійснено загальну класифікацію лексикону українських народних балад. Аналізовані слова об'єднано у три групи, кожна з яких складається з тематичних груп. Частиномовна належність досліджуваної лексики засвідчила кількісне переважання дієслів, тоді як за кількістю слововживань іменники посідають перше місце.

Ключові слова: українська народна балада, фольклорна картина світу, лексикон, лексема, семантика.

Молодичук О. Лексикон українських народних балад.

В статтє осуцествлена общяя классификация лексикона украинских народных баллад. Рассматриваемые слова объединены в три группы, каждая из которых состоит из